

Szijj Dóra

Az „Új” háborúk hozadéka: a gyerekkatonaság modernkori formái

Számítások szerint a napjainkban zajló fegyveres konfliktusok csaknem háromnegyedében jelen vannak a gyerekkatonák, számukat a világban 250–300 ezer főre becsülik. A gyerekkatonaság jelenleg ismert formája és globális jellege számos elemző szerint a hadviselés megváltozott jellegére vezethető vissza. A tanulmány célja, hogy bemutassa a jelenség politikai, társadalmi, gazdasági, katonai, környezeti, valamint vallási és etnikai aspektusait.

Óvatos becslések szerint a világ összes hadseregét, fegyveres alakulatát, lázadó csoportját, terrorista szervezetét számba véve ezek mintegy negyven százaléka alkalmaz gyermekeket politikai, vallási, etnikai vagy egyéb céljaival összefüggő katonai feladatok végrehajtására. Bár a gyerekkatonaság, miként a gyermekek kihasználásának egyéb formái (gyermekmunka és gyermekprostitúció) is, valamennyi kontinensen előfordul, a jelenséggel kapcsolatban még mindig nagy a tájékozatlanság, sőt a kérdés iránt bizonyos közömbösség is tapasztalható a nemzetközi közösség részéről. A *gyerekkatona* szó negatív konnotációja, valamint a téma „soft issue” jellege sok esetben eredményezi a kérdés marginalizálását a politika részéről.

A jelenség földrajzi távolságára hivatkozó sztereotípiák még mindig igen erősek, s azt sugallják, hogy a főként a fejlődő országokat érintő jelenségnek épp e távolság miatt nem kell különösebb figyelmet szentelni. E vélemények nem számolnak azonban azzal, hogy a gyerekkatonaság nem kizárólagosan a harmadik világ problémája, sőt, bizonyos kiélezett történelmi szituációkban még Európában is ismert.

Míg Európa nyugati felén lassan-lassan változni látszik e tendencia, addig szűkebb régióinkban és hazánkban még mindig csak elvétve foglalkoznak a gyerekkatonaság problematikájával, pedig az Európai Unió egyre fokozódó afrikai jelenléte – és a Magyar Honvédség potenciális szerepvállalása – kapcsán nem elképzelhetetlen, hogy békefenntartóink a jövőben gyerekkatonákkal találkoznak, s a jelenségre értő módon, szakszerűen kell reagálniuk. A gyerekkatonaság ugyanis nem csupán egy európai szemmel egyértelműen deviánsnak tartott harmadik világbeli unikum, hanem nagyon szorosan összefügg a bukott államoknak a dekolonizáció óta tartó politikai, társadalmi és gazdasági kilátástalanságával, a tradíciókkal, a gyermekkorúságnak az európaiktól eltérő értelmezésével, a gyermekharcosok speciális hadijogi állásával. Ha tetszik, bizonyos értelemben mindezek terméke. A témakör – az alapvető morális kérdések mellett – olyan problémákat vet fel, mint a hadviselés nemzetközileg elfogadott *jus in bello* normájának totális megszegése, az emberi és gyermekjogok teljes figyelmen kívül hagyása.

A gyerekkatonaság definiálásának nehézségei a nemzetközi jogban

A gyermekek katonai célokra történő alkalmazása nem ismeretlen az emberiség történelmében. A bibliai Dávid történetétől, a spártai kiskorúak katonai nevelésétől kezdve a 13. századi gyermek keresztes hadjáraton át a Berlin városát védő Hitlerjugend-alakulatokig számos példája hozható fel, ugyanakkor a gyerekkatonaság ma ismert formája élesen elkülönül korai típusaitól. Részben a gyerekkatonák alkalmazási körülményeiben és a jelenség megítélésben következett be változás, de módosultak katonai igénybevételük évszázadok óta ismert fő okai is (az ellenség blokkolása, elrettentés, egyes esetekben propagandacélok). A nemzetközi jogi szabályozás ellenére a gyerekkatonák napjainkra sok esetben a háborús kereskedelem pusztá áruivá válnak, s bevetésük inkább a költséghatékonyság növeléséhez kapcsolható, mintsem az elrettentéshez. A minden jogi és etikai normát mellőző posztkoloniális országok harcainak vonatkozásában ez különösen érvényes.

A gyerekkatonaság modern kori formája az 1990-es évek közepéig szinte ismeretlen maradt a világ közvéleménye előtt. Bár ezt megelőzően is megjelentek kisebb tudósítások, újságcikkek, a nagy áttörést a kérdés kapcsán Graça Machel mozambiki politikus 1996-os *A fegyveres konfliktusok gyermekekre gyakorolt hatásai (Impact of armed conflict on children)* című tanulmánya hozta el, amelyet az akkori ENSZ-főtitkár, Butrosz Gáli kérésére készített el 1994 és 1996 között. Machel felhívta a figyelmet az egykori gyarmati országok területén folyó, minden jogi normát mellőző harcokra, az itt uralkodó torz és kaotikus állapotokra, amelyek következtében egyfajta „morális

vákuum” alakult a gyermekeket illetően. Kifejtette, hogy a demokratikus alapok és a civil kontroll hiányában elkerülhetlenné vált a konfliktusok eszkalálódása, a szegénység, az éhínség és a káosz közepette pedig megváltozott a nők és a gyermekek fegyveres konfliktusokhoz való viszonyának megítélése. Nem csupán a nőkkel és gyermekekkel szemben alkalmazott erőszak terén, hanem a nők és a gyerekek fegyveres konfliktusokban való kényszerített és önkéntes részvételét illetően is.

Machel művének megjelenését követően az ENSZ érintett szervei – elsősorban az ENSZ Gyermekalapja (*UNICEF*) és Gyermekjogi Bizottsága (*Committee on the Rights of the Child*) – és számos nem kormányzati szervezet (*Human Rights Watch, Save the Children* stb.) a korábbiaknál is nagyobb érdeklődéssel fordult a kérdés felé, s megfogalmazódott az igény a gyerekkatonaság (*child soldiery*) definiálására. Az első, mérföldkőnek tekinthető, az ENSZ által elismert alapdokumentum a *Fokvárosi Alapelvek (Cape Town Principles)*, amely 1997-ben készült el, és egy kiterjesztett gyerekkatona-definiációt vázolt fel mind az életkor, mind a feladatrendszer tekintetében. Rögzítették benne, hogy „gyerekkatona az a 18 év alatti természetes személy, aki reguláris vagy irreguláris fegyveres erőkből szolgál”, függetlenül attól, hogy fegyvert viselő kombattánról van szó, vagy csupán a fegyveres csapatok közelében dolgozó gyerekkatonáról. E meghatározás értelmében tehát a szakács, hordár, hírvívó vagy hírszerzői munkakörben tevékenykedő gyermek is gyerekkatonának számít, akár csak a szexuális szolgáltatásokra kényszerített gyereklányok.

A Fokvárosi Alapelvek rengeteg vitát generált, s ezek a további dokumentumok megszületését is meghatározták. A nemzetközi jogban máig sincs például egyetértés

abban, hogy a toborozhatóság legalsó korhatárát feltétlenül a felnőttkor kezdetét jelentő 18. életévben kell-e meghatározni, vagy a gyermekkorúság európaiktól eltérő értelmezésére és gyakorlatára hivatkozva lejjebb állapítsák-e meg. Konszenzus máig nem született, így egyes dokumentumok – így a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló I. és II. kiegészítő jegyzőkönyv (1977), a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezmény (1989), a Nemzetközi Büntetőbíróság római statútuma (1998) – a 15. életévet, míg mások – így az ILO 182. számú egyezménye a gyermekmunka legrosszabb formáiról (1999), a kiegészítő jegyzőkönyv a gyermekek fegyveres konfliktusban való részvételéről (2000), az ENSZ BT egyes határozata a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek helyzetéről [1261. (1999), 1296. (2000), 1314. (2000), 1379. (2001), 1460. (2003), 1539. (2004), 1612. (2005)], a párizsi ajánlások a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek helyzetéről (2007) – a 18. életévet határozzák meg a fegyveres szolgálat minimum korhatárának.

A nemzetközi jog egységes szabályozásának másik gátját a gyerekkatonafogalom kiterjesztése jelenti. Láttuk, hogy a ma már klasszikusnak számító Fokvárosi Alapelvek nem tesznek különbséget a fegyvert viselő és harcoló gyerekkatonák, illetve a nem harci feladatokat ellátó gyermekek között. Ugyanakkor a legújabb szabályozó dokumentum, a 2007-ben megszületett *Párizsi alapelvek és ajánlások (The Paris Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups)* a gyerekkatonaság vonatkozásában három csoportot különít el. A legszűkebb értelmezés szerint azok a gyerekkatonák, akik fegyverüket nyíltan viselik és használják is, a gyermek kombattánsok. Ettől különbözik a „fegyveres (állami)

erők/fegyveres (nem állami) csoportok tevékenységében érintett” gyermekek kategóriája (*children associated with armed forces or armed groups*). Ez a kategória foglalja magába a fokvárosi elvekben leírt gyerekkatonák csoportját (vagyis a kombattánsokon kívül ide sorolhatók a katonai táborokban különböző tevékenységeket folytató gyermekek is). A harmadik kategória a besorozásra nem kerülő, ám a fegyveres harcokban mégis érintett gyermekek csoportja (*children affected by armed conflict*). Ide tartoznak mindazon gyermek- és fiatalok, akik a fegyveres konfliktusok következtében váltak például menekültté, (fél)árvává, utcagyerekké.

A nézetkülönbségek harmadik, igen vitatott területe a jogi kötődés és a szankcionálás problematikája. A gyerekkatonaságot szabályozó dokumentumok többnyire ugyanis nemzetközi szerződések, így jellemzően csak az azokat ratifikáló államokkal szemben hatályosak, szankciókat pedig csak alig néhányuk fogalmaz meg (a genfi egyezmények 1977-es kiegészítő jegyzőkönyvei, a római statútum, az ILO Konvenciója és az ENSZ BT vonatkozó határozatai). Az eltérő szabályozási módokból fakad, hogy a nemzetközi jogi dokumentumokhoz kötődő prevenciós elvárások nem teljesülnek.

Az egységes szabályozás hiánya mellett a gyerekkatonakérdés másik problémája a kifejezés második részéhez – a katonaszóhoz – kapcsolódik. Vagyis ahhoz, hogy tekinthetjük-e őket katonáknak, kombattánsoknak, vagy csupán fegyverrel felszerelt, ártatlan gyermekekről van szó. A nemzetközi jogban rögzített kombattáns jogállást megállapító karakterisztikus jegek a következők:

- aki fegyverét nyíltan viseli;
- meghatározott és messziről felismerhető megkülönböztető jelvényt visel;

- alakulata a hadműveletek során a háború törvényeihez és szokásaihoz alkalmazkodik;
- alakulatának élén olyan személy áll, aki felelősséget vállal alárendeltjeiért.

Közelebbről megvizsgálva láthatjuk, hogy a második és harmadik kritérium nem áll fenn a gyerekkatonák esetében. Ezzel tulajdonképpen a „gyermek kombatáns” elnevezés is érvényét veszítené, tehát a szakirodalomban már régóta élő jelölés eleve hibás.

Összefoglalva megállapítható, hogy a gyerekkatonaság fogalmának rendszeretlen definiálási kísérletei, valamint a gyermekkorúság kérdésköre megnehezíti a pontos fogalom megalkotását, s egyúttal a gyerekkatonák fegyveres konfliktus alatti jogállása is nehezen (vagy egyáltalán nem) azonosítható.

A gyerekkatonaság és az „új” háborúk kapcsolata

Fontos leszögeznünk, hogy a jogi hézagok mellett egyéb körülmények is nehezítik a gyerekkatonaság problémakörének pontos megismerését. Jelesül a gyerekkatonák számának pontos meghatározása is nehézségekbe ütközik. A szakirodalomban a gyerekkatonák számát már hosszú évek óta 250–300 ezer főben határozzák meg: a releváns dokumentumok, jelentések készítői valamennyien ezt a – megközelítő – értéket használják munkáikban. A pontos szám meghatározásának akadályá főként az, hogy a gyerekkatonák társadalmuknak csak egy kis részét képezik, felkutatásukat pedig számos akadály nehezíti (életveszélyesen megközelíthető, elkülönült táborokban élnek, és az is elképzelhetetlen, hogy a folyamatosan változó háborúk szinte állandó gyerekkatona-létszámmal operáljanak).

A gyerekkatonaság megismerése szempontjából kulcsfontosságú az a 2008-as jelentés, amelyet az egyik legismertebb gyerekkatonaság ellen küzdő ernyőszervezet, a *Coalition to Stop the Use of Child Soldiers* (Koalíció a gyermekkatonák bevetésének megállítására) vezetésével készített el több gyermekvédelemmel (is) foglalkozó nem kormányzati szervezet. A *Child Soldiers Global Report 2008* című tanulmány jelenleg a legátfogóbb munka: készítői minden addiginál több, szám szerint 197 országot és térséget vizsgáltak meg a téma vonatkozásában. A gyerekkatonák előfordulása igen gyakori az egykor gyarmati függésben állt területeken, és ez a tény segíthet kapcsolatot keresni az „új” háborúk és a gyerekkatonaság korrelációjában is.

Az „új” háborúk sokak által vitatott teóriája abból indul ki, hogy a háborúk klasszikus elveinek (beleértve a háborúindítás jogát is) már-már szabályszerű ignorálása és az aszimmetrikus hadviselés elemeinek előtérbe kerülése megváltoztatta a hadvi-

A **Child Soldiers Global Report 2008** szerint Földünk legfontosabb krízisterületei Burundi, Csád, Elefántcsontpart, a Fülöp-szigetek, India, Indonézia, Irán, Izrael, Jemen, Kolumbia, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Líbia, Mianmar, Nepál, Peru, Szomália, Szudán, Uganda és Zimbabwe, ahol a gyermekek mind a kormányerők, mind a paramilitáris szervezetek oldalán harcolhatnak. A jelentés „feketelistáján” azonban nem szerepelnek azok az államok, ahol a gyermekek nevelésének részét képezik törvényi keretek között szabályozott katonai tréningek, menetgyakorlatok, mint például Észak-Korea, az Oroszországi Föderáció, Argentína, Bolívia, Brazília, Egyiptom, Honduras, Kazahsztán, Nicaragua, Türkmenisztán, Ukrajna, Vietnam, vagy az önkéntes katonáskodást akár 16–17 éves kortól szülői engedéllyel megengedő Egyesült Királyság, Egyesült Államok vagy Kanada.

selés egész képét, a hadviselési formákat, jelentősen előtérbe helyezve így a háborúk „civil” jellegét, azaz a nem reguláris erők harcát nem reguláris erők ellen (lásd etnikai konfliktusok), illetve a civil lakosság közvetlen háborúba emelését (civil lakosság mint célpont, emberi pajzs stb.). Az állami, legális erőszak-monopólium már nem kizárólagos, a szervezett bűnözés keretein belül olyan nem állami csoportok is megjelenhetnek, amelyek különböző okokból (etnikai, vallási okok, szeparatista törekvések, gazdasági megfontolások, expanziós törekvések) mintegy privatizálják az erőszakot, és hadviselő féllé lépnek elő. Az általuk indított, elhúzódó jellegű háborúk gyakran alacsony intenzitású konfliktusokból csapnak át polgárháborúba, a legtöbb esetben elkerülhetetlen az eszkalációjuk, s vele a szomszédos országok, esetenként valamely nagyhatalom beavatkozása. Ugyanakkor egy állam ritkán indít fegyveres támadást egy másik állam ellen, inkább a gazdasági aspirációk, a harcoló felek valamelyikének etnikai okok miatti megsegítése a jellemző úgy, hogy az állam egy már kiforrott és eszkalálódott konfliktusba avatkozik be. Herfried Münkler ezt a jelenséget a „*rövid háborúk az államok között, hosszú háborúk a társadalmon belül*” kifejezéssel írja le.

Ezek a helyi háborúkból sokszor regionálissá terebélyesedő harcok szinte minden normát áthágnak. Az erőszak maximalizálása az emberi jogok sorozatos és tömeges megsértésében, etnikai-vallási, törvénelmi okokra hivatkozva egy adott népcsoport nagyfokú diszkriminációjában, üldözésében, nemegyszer genocídiumban is megnyilvánul. Az erőszak korlátlan fokozódása szinte minden „új” típusú háború velejárója. Gyakori jelenség a szexuális erőszak is, továbbá a menekültáradat elindulása, ami jelentősen veszélyezteti az

adott térség stabilitását, növeli a járványok kialakulásának kockázatát.

Az „új” háborúkkal kapcsolatban a gyerekkatonaság két tényező miatt is megemlítendő. Egyrészt, az „új” háborúk említett elemei szinte kivétel nélkül fellelhetők a gyerekkatonaság által egykoron vagy ma is érintett, posztkoloniális országok harcaiban. Például a Kongói Demokratikus Köztársaság 1996 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyó harcaiban közel 5,5–6 millió ember veszítette életét; becslések szerint csak 2003 és 2007 között legkevesebb 30 ezer gyerekkatonára harcolt, a konfliktus miatt menekülni kényszerülők száma pedig már milliós nagyságrendű.

A másik, leginkább kézzelfogható tényező az „új” háborúk gazdasági okai között keresendő. Az egyre inkább „civil” jellegű háborúban viszonylag gyakran fordul elő, hogy a háborúban érintett helyi hadurak katonai magánvállalatok, zsoldosok segítségével védelmezik meg magukat és népüket. Ez igen költséges és nagy anyagi megterhelést ró a hadúr környezetében élő népekre, azok tagjaira, akik sokszor képtelenek fizetni az adókat. Ez váltja ki a civil lakossággal szemben megfélemlítésül alkalmazott erőszakot, illetve azt, hogy sokan közülük, gyermekek is, a biztos megélhetés reményében katonának állnak. A hadúr anyagi forrásainak végeessége az oka, hogy ezek a „háborús kereskedők” általában olyan területeken rendezkednek be, ahol a lakosok és a piac nem kap megfelelő védelmet az államtól, s ahol az illegális – sokszor nyugati országokkal folytatott – kereskedelem állami ellenőrzése eleve kivitelezhetetlen. A harcok során pedig a szembenállók mindig a költségek csökkentésére törekednek, így válnak a könnyen beszerezhető AK-47-es gépkarabélyok, a civil szállító furgonok és a gyerekkatonák az „új típusú” háborúk jelképeivé.

Paragi Beáta *Gyermekkatona Afrikában* című tanulmányában bemutatja, hogy a gyermekek szervezett keretek között történő, tömeges hadba állítása közgazdasági problémaként is értelmezhető. A háború mai jellegzetessége, a háború privatizációja, a háború mint kereskedelmi forma megjelenése szintén fontos oka a gyerekkatonaságnak, ugyanis az egykori gyarmati országokban a gyerek gyakran válik a közönséges kereskedelem és csere „tárgyává”. Ez pedig megteremti a keresleti és kínálati oldalt, melyben a kínálat forrása maga a gyermek. A kereslet okai között említhetők többek között a gyermekek kiskorúságából fakadó előnyök – például gyorsan átnevelhetők, gyorsan tanulnak, nincs büntetőjogi felelősségük, feltétlen hűséggel ragaszkodnak parancsnokukhoz stb. –, hogy esetükben zsoldfizetésre nincs szükség, s hogy alkalmazásuk elősegíti az (olcsó) kézfegyverek gyors proliferációját. A kínálat okai között egyebek mellett a rossz társadalmi, családi viszonyokat, a háborús élmények hatását, a háborúban elveszített családtagok miatti bosszú motivációját, a kitörni akarás szándékát, s a megélhetési kényszert találjuk.

Bár az „új” háborúk fent kiemelt néhány karakterisztikus jegye természetesen nem csupán az afrikai egykori gyarmati területek harcaira igaz (Latin-Amerika közelmúltjából éppúgy tudunk példákat felhozni, mint Ázsiából a Tamil Tigriseket, vagy Európából Arkan Tigriseit), a gyerekkatonaság biztonságpolitikai hátterének elemzésénél mégis célszerűbb a szubszaharai térség évtizedek óta tartó problémáiból kiindulni, mivel azok a Szaharától délre fekvő, a bukott államiság jegyeit magukon viselő országok tekintetében rajzolódnak ki a legélesebben.

A gyerekkatonaság okainak biztonságpolitikai értelmezése

A gyermekek tömeges katonáskodása az afrikai háborúk szupranacionális jellege miatt regionális, sőt, akár kontinentális szinten is biztonsági kockázatot jelent. A növekvő gyerekkatona-létszámnak egy stabil államisággal nem bíró ország esetében mind társadalmi, mind gazdasági szinten súlyos hosszú távú következményei lehetnek. Igaz ugyan, hogy a gyerekkatonák társadalmuknak csak kis részét képviselik, de egy egykori, komoly lelki problémákkal küzdő és előítéletekkel terhelt gyerekkatona, akinek visszailleszkedése a normál társadalmi lét körülményei közé igencsak kétséges, a saját környezetére is demoralizálóan hat, ő maga pedig ki van szolgáltatva a közösség megbélyegzésének.

A harcok során életüket vesztett gyerekkatonák kiesésével csökken a gazdasági termelést végzők száma, a fiatalok munkaképtelenséget eredményező sérüléseket szerzett gyerekkatonák pedig nem tudnak bekapcsolódni a gazdasági termelésbe, és a társadalom eltartására szorulnak. A gyerekkatonaság felszámolása terén tehát a prevenció, a gazdasági felzárkóztatás, a munkahelyteremtés lenne az elsődleges feladat, de az érintett államok nagyfokú politikai, gazdasági és társadalmi instabilitása ezt nem teszi lehetővé. A legtöbb elemző szerint a bukott államiság jegyei és a káosz azok a döntő tényezők, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a gyerekkatonaság továbbra is bevett gyakorlat maradjon. A gyerekkatonaság mögött meghúzódó komplex okok vizsgálatánál azonban azokat a pszichológiai és a vallási-etnikai okokat is figyelembe kell venni, amelyek közvetlen vagy közvetett hatásmechanizmusaik révén ösztönzői lehetnek a gyermekek ilyen formájú megélhetési-túlélési módjának.

Amennyiben a harmadik világ, különösen az afrikai kontinens országainak gyerekkatonaíra fókuszálunk, kimondható, hogy gyerekkatónává válásuk politikai okai szorosan összefüggnek ezen országok demokrácia-hiányával és gazdasági elmaradottságával. Robert D. Kaplan amerikai újságíró szerint azokban az országokban, ahová a nyugati felvilágosodás eszméi nem hatoltak be és tömeges a nyomor, az emberek az erőszakban találnak felszabadulást. Számos harmadik világbeli, főként afrikai ország esetében igen találó ez a megállapítás. Ezekben az országokban ugyanis a politikai, illetve az etnikai-vallási célok érvényre juttatásának nagyon gyakran lesznek szenvedő alanyai a gyermekek.

Ha arra keressük a választ, hogy a kormányok és a helyi hatóságok miért nem tudják megvédeni állampolgáraikat a kialakuló konfliktusokban, legáltalánosabb formában az állami erőszak-monopólium hiányát kell megemlítenünk. Állami erőszak-monopóliumon nem csupán az erőszakszervezetek (katonaság, rendőrség) feletti uralmat, de a törvényesség fenntartását, a gazdasági tevékenység kereteinek biztosítását, valamint a szociális minimumot biztosító infrastruktúra fenntartását (oktatás, egészségügy stb.) is értjük. Vagyis az első helyen a rossz kormányzást, az alkotmányosság és a törvényesség hiányát, a nehézkes és korrump bürokráciát, a politikai pártok gyengeségét kell megemlítenünk. A konfliktusok mögött azonban gyakran nagyhatalmi (gazdasági) érdekek is meghúzódnak (például gyémánt- és nyersanyag-kereskedelem), s a háborúk országhatárokon átnyúló jellege is megakadályozza, hogy az adott államok politikai vezetése képes legyen biztosítani az állami erőszak-monopóliumot, s közben tudja tartani az állam irányítását. A nemzetközi kartellek és az állami hatóságok

A gyerekkatonaság jelensége igen nagy arányban figyelhető meg a fiatal társadalmakban. Sok országban a 14 éven aluliak aránya megközelíti az 50%-ot, ezért a munkaképes, gyermekekről gondoskodni tudó felnőttek számaránya rendkívül alacsony. Ilyen országok például Burundi: 46%; Csád: 48%; Niger: 47%; Sierra Leone: 45%; Szomália: 44%; Szudán: 43%. (Forrás: The International Institute for Strategic Studies: Military Balance 2009. Routledge Taylor & Francis Group, London, 2009.)

feladatkörét gyakran átvevő katonai magánvállalatok befolyási övezeteinek egymásba csúszása mozgó hatalmi-politikai centrumok kialakulását eredményezi (hasonlóan a középkor európai hatalmi központjaihoz). Az ilyen középkori állapotok közepette, ahol maguknak az államoknak a léte is fenyegetve van, a gyermekek nemzetközi jog által előírt védelme nem valósulhat meg.

Mivel gyenge a gazdaság és hiányzik a szociális infrastruktúra, a gyermekek ellátása és nevelése ezekben az államokban nem áll biztos anyagi alapokon, s ez a tény további problémákat szül. A gyerekkatonaság társadalmi okai részint az afrikai kultúrákra jellemző laza családi struktúrára és az úgynevezett bővített család problematikájára, részint a kollektív társadalmi tudat egyfajta deformálódására vagy éppen séggel teljes hiányára vezethetők vissza. A pásztorkodó életmód miatt kialakult poligámia következtében Afrika nagy részén nem jöttek létre az európaihoz hasonló úgynevezett nukleáris famíliák (kétgenerációs kiscsaládok). A gyermekek a nagy létszámú családi közösségekben gyakorta nem kapják meg a testi-lelki fejlődésükhöz szükséges támogatást és törődést, s előfordulhat, hogy a családhoz tartozás érzése sem alakul ki bennük. Belátható, hogy egy szorosabb érzelmi alapokon nyugvó és kisebb közösség tagjai jobban védettek

a „külső” élet esetenként destruktív hatásaival szemben, vagyis a bővített családból származó gyerekekből könnyebb katonát faragni.

Míg az előbbi példa főként a vidéki afrikai fiatalok esetében hozható fel indokként, addig a városi gyerekek esetén más okot figyelhetünk meg. A gyarmati uralom alól felszabadult országoknak függetlenségük után számos, addig ismeretlen problémával kellett szembenézniük. A demokratizálódás első lépéseit tanuló utódállamokba hirtelen beható „nyugati” eszmék és értékrendek ütköztek a tradíciókkal, s ez sok helyütt igen komoly társadalmi feszültségeket generált. A gyarmati uralom alóli felszabadulás által elindított paradigmaváltásra Afrika nem volt felkészülve, így a huntingtoni törésvonalak rendkívül drasztikus formában jelentkeztek a fekete kontinensen. Az így kialakult káosz feloldása nagy erejű (polgár)háborúkban történt és történik még ma is, jóllehet napjainkban már elsősorban nem a nyugati és a törzsi értékek ütközéséről, sokkal inkább törzsek, etnikumok egymás közti harcairól van szó. E harcokban pedig mindig megjelennek azok az erőszakszervezetek, fosztogató milíciák, amelyek egy-egy társadalmi csoport érdekeit képviselve maguk közé csábítják vagy egyszerűen elrabolják a városi gyerekeket.

A gyerekkatonáknak számtalan előnyük van felnőtt társaikkal szemben, éppen annál fogva, hogy gyermekkorú lévén tudatuk, érzelemviláguk még erősen behatárolt. Egy társadalmi-családi gyökereit vesztő (vagy azokkal eleve nem rendelkező) fiatal nagyon gyorsan lehet a harcok képére formálni. Ezzel tisztában vannak a háborús vezetők, hadurak is. Egy gyermek, aki könnyen befolyásolható, feltétlen hűséget és alázatot tanúsít a parancsnokával szemben, esetleg bosszúvágy hajtja a megölt

családtagokért (pszichológiai okok), gyorsan tanul, nem aggódik amiatt, hogy a családjához visszatérjen, nincs felesége, gyermeke és még – miként már említettük – zsoldot sem kell fizetni neki, kitűnő alapanyag egy katona „megteremtéséhez”.

A gyerekkatonák alkalmazásának okai mögött ott találjuk tehát a befolyásolhatóságot. Ennek eszköze ugyan változó lehet, ám célja mindig ugyanaz: a teljes engedelmesség és a feltétlen hűség kialakítása. Az apának az afrikai családokban betöltött különleges helyzeténél fogva a gyerekeknel igen korán kialakul a vezetőnek való megfelelés igénye. Ezt ültetik át a katonaság működési rendszerébe, ahol a parancsnok lesz a legfőbb úr. Ezek a fiatalok – az esetek többségében – a szó szoros értelmében minden utasítást végrehajtó, bűntudat nélküli kegyetlen gyilkológépeké válnak.

Egyszerű fegyvereket adnak a kezükbe – AK-47-es gépkarabélyt, bozótívágó kést (pangát) –, amelyek használatát könnyen elsajátítják. A gyerekkatonák és parancsnokuk viszonyának fontos sajátossága, hogy a parancsnok buzdításképpen gyakran megjutalmazza a katonáit, a gyerekek pedig könnyen elhiszik, hogy többek, mint a civilek, erős férfinak, élet-halál urainak gondolják magukat. Mivel nincs félelemérzetük, a halálhoz való viszonyuk közömbös – ez egy újabb indok az alkalmazásukra. A parancsnokoknak tehát meglehetősen egyszerű dolguk van a gyerekkatonákkal: néhány elismerő szó, „katonai kitüntetés” elég ösztönző erőt ad nekik a kegyetlenségek folytatásához. Vagyis a gyerekkatonasold vagy egyéb juttatások hiánya ellenére is harcolni fog. Mivel a gyerekkatonákat alkalmazó fegyveres alakulatok többsége a gerilla harcmodort alkalmazza, a gyerekek gyorsaságának, kis természetének is kulcsfontosságú szerep jut.

A szóban forgó államok gazdasági elmaradottsága ugyancsak fontos oka a gyerekkatonaság fennmaradásának. Paragi Beáta már említett tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, hogy egyes kutatások szerint a gyerekkatonaság sokkal kevésbé bevett gyakorlat azokon a területeken, ahol a gyermekeket mezőgazdasági vagy ipari üzemekben dolgoztatják. Ott tehát, ahol szükség van a gyermekek által végzett munkára, kisebb az esélye, hogy gyerekkatonának rabolják el őket, illetve ahol van munka a gyermek részére, ott a gyerek nem fog állását feladva a reguláris/irreguláris erőkhöz csatlakozni. Ám ha például a talajerózió vagy a vízhiány miatt csökken a termés, esetleg hiány van az ipari erőforrásokból, ez drasztikusan visszavetheti a foglalkoztatottak számát. A munkalehetőség beszűkülése pedig először általában a gyerekfoglalkoztatottságban érezteti hatását. Emiatt beszélhetünk és kell beszél-nünk a gyerekkatonaság környezeti okairól, amelyek jöhetnek többszörös áttétellel, de éreztetik hatásukat.

Thomas Fraser Homer-Dixon munkássága óta tudjuk, hogy a környezeti források hiánya miatt háborúk robbanhatnak ki, amelyek gyakran etnikai-vallási köntösben jelennek meg. A káoszban megnő az egyházak befolyásoló szerepe, mivel az „új” háborúkat igen sokszor a totális fanatizmus jellemzi. Így lép be a gyerekkatonává válás folyamatába a vallás. Igen sok gyerekkatonára primitív vallási hiedelmekben és a szellemek erejében bízva, elszántságból, meggyőződésből kezdi meg harcát.

Napjaink szupranacionális háborúiban, különösen azokon a területeken, ahol az országhatárok nem esnek egybe az etnikai-nemzeti határokkal, igen éles konfliktusokat figyelhetünk meg (például Kongó–Ruanda, Szudán–Csád). Az országhatárok mentén elkerülhetetlenek a különbö-

ző etnikumok összetűzései, s e konfliktusok tekinthetők a gyerekkatonaság etnikai okainak. Az összetűzések menekültáradatok egész sorát indítják, s a menekültek számára ideiglenesen felállított táborok – nyitottságuk és gyenge védelmük miatt – ideális terepet jelentenek a gyerekeket katonának elraboló milíciák számára. (Ennek sajnálatos példája az észak-kivui konfliktus során elüldözött kongói gyermekek esete, akiket ruandai menekülttáborokból raboltak el gyerekkatonának.)

Csakis a nemzetközi közösség tartós elkötelezettsége és segítségnyújtása révén következhet be a folyamat bármiféle mérséklése. Paradox módon azonban ennek módjai és mértéke újabb problémaforrást jelent a nemzetközi politika számára. Miközben kétségtelen, hogy Afrika e kérdés kapcsán sem nélkülözheti a nemzetközi beavatkozást, a tényleges fejlesztési segítyezés és az alig burkolt neokolonizációs törekvések közötti kényes egyensúly megtalálása nem egyszerű feladat. A fejlett világ sokszor ideologikus fejlesztési céljai mögött megbúvó térnyerési vágy – vagy ahogy Búr Gábor fogalmaz: a második versenyfutás Afrikáért – nem minden esetben szolgálja a fejlődő országok ügyét. Ez azért is probléma, mert a gyerekkatonákat foglalkoztató hadurak igen gyakran éppen e neokolonizációs törekvések elleni fellépésre hivatkoznak a háborúik során.

A nemzetközi közösség „féloldalas” tevékenysége

A gyerekkatonasággal foglalkozó nemzetközi jogi dokumentumok kapcsán már említettük, hogy tényleges céljaik, a megelőzés és a jogkövető magatartás kialakítása eddig nem teljesült. S bár a gyerekkatonaságot háborús bűnként definiáló nemzet-

közi büntetőbírói fórumok, így a Nemzetközi Büntetőbíróságon, illetve a Sierra Leone Különbíróóságán vizsgálják a gyerekkatonaság problematikáját (előbbi Thomas Lubanga Dyilo, kongói hadúr, utóbbi pedig Charles Taylor egykori libériai elnök ügyében kezdeményezett vizsgálatot gyerekkatonák bevetése miatt), tényleges eredményt és a gyerekkatonákat alkalmazó fegyveres csapatok számára elrettentő erővel bíró döntést máig nem hoztak.

Nagyobb sikerekkel kecsegtetnek az afrikai SSR (*Security Sector Reform* – a biztonsági szektor reformja) kereteibe ágyazott úgynevezett DDR-programok. A DDR (*disarmament, demobilisation, reintegration* – lefegyverzés, demobilizáció, társadalomba történő visszaillesztés) során a (gyerek)katonákat eltávolítják a fegyveres alakulatokból, fegyvereiket begyűjtik, és egy speciális rehabilitációs program keretében segítik elő visszailleszkedésüket a társadalomba. A speciális, gyermekek részére indított DDR-programok pszichológus és pedagógus szakértők bevonásával a „normális” élet formáinak újratanulására, szakmák elsajátítására szolgálnak abból a célból, hogy az addig csak korlátozott tudással rendelkező gyermekek a megszerzett képességek birtokában élet- és munkalehetőségeket találjanak a katonai alakulatokon kívül is.

A folyamat természetesen a gyakorlatban korántsem egyszerű. A program irányítói szerint a reintegráció kezdetén a gondozóknak nagy nehézséget okoznak a koraérett, erőszakos gyerekek gyakori dühkitörései, agresszív megnyilvánulásai, melyek a drogelvonás tüneteiként jelentkeznek. A gyerekek dacosan utasítanak el mindenféle segítséget (előfordul, hogy napokig nem esznek, nem tisztálkodnak, nem hajlandók tanulni), felsőbbrendűségi érzésük miatt nevelőiket nemegyszer bán-

talmazzák. A gyerekkatonaságuk ideje alatt gyakran fogyasztott tudatmódosító szerek hiányában azonban nagyon lassan visszatér a fogalmi gondolkodásuk, kezdik elfelejteni a „katonai berögzüléseket”, ugyanakkor ezzel párhuzamosan eluralkodik rajtuk a bűntudat, s nemegyszer rémálmodok is gyötrik őket. A gondozók kiemelt feladata, hogy elhitessék a gyerekekkel: az elkövetett szörnyűségek miatt semmi-
ben sem hibásak, csupán a háború és a hadurak áldozatai. Az ártatlanság hangsúlyozása a csoportos és az egyéni pszichológiai foglalkozásokon is központi elem.

A fiatalokat speciális tanrendű iskolákban zárkóztatják fel. A társadalom által elvárt magatartásformák újratanulása hosszú és aprólékos munka, és korántsem garantált a sikere. Az oktatás és a pszichológiai kezelés is egyénre szabott: a gyerekek mellé külön mentorokat, beszélgetőtársként is szolgáló pszichológusokat rendelnek, akik fokozatosan próbálják megnyitni a gyerekeket. Közvetlenül nem kérdeznak, nem is kérdezhetnek rá az átélt traumákra, de rajz- és énekerápiákkal, színjátésszással rábírástól a gyerekek történetük önálló elbeszélésére. Az oktatás keretén belül a fiatalok „békés” szakmákat tanulnak, ezen túlmenően pedig tanulmányi kirándulásokon ismerkednek meg a polgári élet színtereivel és magatartásformáival, például gyakorolják a tömegközlekedési eszközök használatát, a vásárlást stb.

A reintegráció személyre szabottsága miatt a tanulási-nevelési folyamat időtartama egyénenként eltérhet. A DDR-program utolsó szakaszának átlagban egy-másfél évesnek kellene lennie, mielőtt a rehabilitált fiatalok visszatérhetnek a társadalomba, ám a reintegráció időtartama sajnos sok esetben a fél évet sem haladja meg. A gyerekkatonák sorsának további alakulását egy ideig figyelemmel kísérik (*follow-up*) a DDR-

önkéntesek: kezdetben kisebb összegekkel is támogatják a kikerülőket, és sokakat visszavezetnek eredeti családjukhoz. Szilasi Ildikónak, az Afrikai Magyar Egyesület koordinátorának tapasztalatai szerint azonban a DDR-programban részt vevő fiataloknál hiába végeznek teljes körű adatgyűjtést például a család felkutatásának céljából, az egykori gyerekkatonák a családi helyzetükre, szülőfalujukra és rokonságukra vonatkozó tényleges adatok helyett szándékosan hamis információkat közölnek. Ez arra vezethető vissza, hogy a gyerekek újoncként besorozva gyakran saját szülőfalujuk ellen voltak kötelesek támadást végrehajtani, esetleg családtagjaik, barátaik bántalmazására kényszerítették őket. Ezzel később képtelenek elszámolni, így a családba vagy a faluba történő visszatérésük is végérvényesen ellehetetlenül. A társadalmi megbélyegzés elkerülése végett így a DDR-programból kikerülő fiatalok az eredeti lakóhelyüknél akár több közigazgatási egységgel odébb, esetleg külföldi országokban kezdenek új életet.

Kérdezhetjük persze, hogy vajon megéri-e a DDR-programokat fenntartani a létminimumot jelentő egy dollár/nap jövedelem alatt tengődő afrikai társadalmak számára, ahol az (állandó) munkahely biztosítása szinte megoldhatatlan probléma. Látnunk kell ugyanakkor, hogy sok fiatal a DDR hiá-

nyában egyáltalán nem jutna tanulási lehetőséghez, így a csekély eredmény is sikernek könyvelhető el. (Kongóban például a Világbank 2008-as jelentése szerint 30 ezer gyerekkatonából 23 ezer főt reintegráltak.)

A gyerekkatonaság felszámolása, de még mérséklése sem valósítható meg rövid távú, tüneti kezelésekkal és alapvető szemléletváltás nélkül, amelyre a nemzetközi közösség részéről (tartós elkötelezettség a gazdasági terjeszkedés kiiktatásával) és a gyerekkatonákat alkalmazó országok részéről is szükség van (fel kell ismerniük, hogy gyakorlatuk háborús bűn, meg kell büntetniük a háborús bűnösöket, törvényekben kell garantálniuk a gyermekek jogait stb.). A nemzetközi közösségnek segítenie kell a kormányokat abban, hogy megakadályozhassák a helyi háborúk kirobbanását és eszkalálódását. A tartós béke a legjobb táptalaja a fejlődésnek és a fejlesztésnek, amelynek középpontjában az oktatás fejlesztése és a munkahelyteremtés kell, hogy álljon. A biztonsági szektor reformjának egy olyan állami szociális-gazdasági védőháló kialakítása a célja, amely biztosítja a megélhetést az állampolgárai számára, s ennek révén csökkenti a gazdasági okokból kirobbanó háborúk lehetőségét és a háborút megélhetési formának tekintő személyek számát is. ■

Irodalom

- Benkes Mihály: Az afrikai államiság természete. In Taróssy István – Csizmadia Sándor (szerk.): Afrika ma. Pécs, 2009, Publikon.
- Búr Gábor: The Second Scramble – a második versenyfutás Afrikáért. *Külügyi Szemle*, 2008. 4. szám.
- Child Soldiers Global Report 2008*. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, London, 2008.
- Fiona, Orama – Schumicky Lilla – Szilasi Ildikó: *A háború gyermekei – Gyermekanyák és gyerekkatonák a Nagy Tavak vidékén*. Budapest, 2008, Afribook Kiadó.
- Homer-Dixon, Thomas Fraser: *Környezet, szűkösség, erőszak*. Budapest, 2004, Typotex Kiadó.
- Renewed Crisis in North Kivu*. Human Rights Watch, New York, 2008.

- Kaldor, Mary: *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge, 2006, Polity Press.
- Kaplan, Robert David: The coming Anarchy. *The Atlantic Monthly*, No. 2. 1994.
- Machel, Graça: *Impact of armed conflict on children*. New York, 1996, UNICEF.
- Münkler, Herfried: *Die Neuen Kriege*. Hamburg, 2002, Rowohlt.
- Paragi Beáta: Gyerekkatonák Afrikában. *Külügyi Szemle*, 2008. 4. szám.
- Singer, Peter W.: *Children at War*. New York, 2005, Pantheon.
- Sofsky, Wolfgang: *Zeiten des Schreckens*. Frankfurt am Main, 2002, S. Fischer Verlag.
- Suha György: Janus-arcú nemzetközi segélyezés. In Taróssy István – Csizmadia Sándor (szerk.): Afrika ma. Pécs, 2009, Publikon.
- Szijj Dóra: Gyermek a harcokban, gyerekkatonák a Kongói Demokratikus Köztársaságban. *Seregszemle*, 2010. 1. szám.